

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ «ՏԱՂ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ
ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՌԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բանայի բառեր՝ Նարեկացի, տաղ, գանձ, ստուգաբանություն

1. Գրիգոր Նարեկացու երկերը նմուշ են հին գրականից միջին գրականի անցման հայերենի՝ իր ժամանակի լեզվի յուրօրինակ արտահայտություն՝ անկախ ներքին (գրական-ոչ գրական և այլն) տարբերակվածությունից: Իբրև տիպական օրինակի՝ ստորև անդրադառնում ենք «Տաղ Յարութեան» երկի լեզվին: Իսկ մինչ այդ նշենք մի քանի հանգամանքներ:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հմուտ աշխատակից Ա. Քյոշկերյանի՝ երկար տարիների անդուլ աշխատանքի շնորհիվ տասնամյակներ առաջ կազմվել է Գրիգոր վարդապետի տաղերի և գանձերի քննական բնագիրը, որ լույս է տեսել աշխատասիրողի ընդարձակ ներածությամբ, բնագրային ծանոթագրություններով, օգտագործված աղբյուրների համադրությամբ ու նկարագրությամբ, ձեռագրերի, տպագիր գրականության և հատուկ անունների ցանկերով¹:

Դասական բանասիրության մեջ ընդունված է եղել քննության առարկա դիտել այդ և մյուս երկերը ամենից առաջ իբրև ժամանակի գրական-կանոնական լեզվի՝ ուշ շրջանի հայերենի (գրաբարի) լավագույն նմուշներ, իսկ ոչ գրական (խոսակցական, նույնիսկ բարբառային) բառեր, քերականական ձևեր, ոճեր և այլն գրեթե դուրս են մնացել կամ ստացել են այլ բնորոշում:

Այնինչ «Տաղեր և գանձեր» ժողովածուի բառապաշարի (ընդհանուր առմամբ՝ լեզվի) ավելի մանրամասն քննությունը ցույց է տալիս, որ այն ընդգրկում է ոչ միայն գրական-կանոնական, այլև ժամանակի խոսակցական (sic բարբառային) բառեր, քերականական ձևեր, «ոճեր», որոնք մնում են ոչ լիովին պարզաբանված:

Երկինք ու գետին («երկիր») քննող վարդապետը հայորդի է, նրա մարդկային (իմա՝ «գերմարդկային») քննությունը («խոսքը») իր ժամանակի հայերենով է՝ ըստ ամենայնի, *խորությամբ* (իմաստով), *ձևով* (գրական, ժողովրդական-խոսակցական, նույնիսկ՝ բարբառային), *ընդգրկումով* (աստվածախոսական, փառաբանական՝ փիլիսոփայական), *սրբասացությամբ* (եկեղեցական): Նրա երկերին ամենից առաջ անդրադարձել են վերը նշված

¹ Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, աշխատասիրությամբ Ա. Քյոշկերյանի, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1981:

հատկանիշներով (Հ. Գ. Ավետիքյան, Մ. արք. Օրմանյան, Մ. Աբեղյան և ուրիշներ), դրանք եղել են նաև լեզվական-բառային քննության առարկա ընդհուպ մինչև մեր օրերը²:

Նարեկացու տաղերի լեզուն, կարծում ենք, պիտի քննվի ոչ միայն հին գրական հայերենի (գրաբարի), այլև ժամանակի խոսակցական (եթե ոչ նաև բարբառային) կտրվածքի մեջ: Նա պատմական Վասպուրականի տարածքի ծնունդ է, և չի բացառվում, որ 10-րդ դ. երկրորդ կեսի և հետագա ժամանակի լեզվի բանավոր (խոսակցական կամ բարբառային) տարբերակի տարբեր թափանցեին նրա «մաքուր» գրաբարի մեջ, մանավանդ բառերի և ձևերի արտասանական-հնչական տարբերությամբ:

Ազգային հանճարի տաղերի մեջ՝ գրավոր խոսքում, մենք գտնում ենք նման երանգներ, որ նախորդ ուսումնասիրողները չեն նկատել կամ չեն համարել այդպիսին՝ թերևս գրաբարյանի պարփակումով:

Ինչպես գիտենք, Նարեկացին ապրել է միջին հայերենի շրջանին նախորդող ժամանակում, և այդ շրջանը հետագայում պիտի սահմանվեր որպես գրական լեզվի նոր որակի դրսևորում: Իսկ ինչպիսի՞ հնչյունական, ամենից առաջ բաղաձայնական համակարգ ունեւր այդ ժամանակի հայերենը, ինչպիսի՞ն էր վերջինիս բառապաշարը, քերականական կառուցվածքը, որոնցով միջին գրականը տարբեր է լինում հին գրականից: Այս հարցերի նկատառումով, անշուշտ, կարելի է հասկանալ Նարեկացու տաղերում մեզ հետաքրքրող մի քանի բառի նոր մեկնաբանությունը՝ իբրև քննական վերլուծություն կամ ստուգաբանություն:

Մեր այս հոդվածում անդրադառնում ենք միայն «Տաղ Յարութեան» երկում գործածված նախ՝ ոչ գրական (բանավոր-խոսակցական, բարբառային) բառերին և քերականական ձևերին, գրական նորակազմություններին, այնուհետև՝ *գանձ, գիլ, տաղ* բառերի ստուգաբանությանը:

2. Գրական նորմայից շեղվող՝ խոսակցական (բարբառային) բառերի և ձևերի գործածություն:

ա) Չայնավոր հնչյունի սդում (որ հաճախ դիտվում է գրական նորմայի մեջ. *ի լեռնէ(ն)* (փխ. *ի լեառնէ*. հմմտ. ՆՀԲ, էջ 881). «Սայլն այն իջանէր *ի լեռնէն Մասեաց*» (էջ 59): Նման երևույթ նկատվում էր դեռևս հին գրականում, որն առանձին քննության առարկա է:

բ) Հպական կամ հպաշփական ձայնեղ բաղաձայնի դիմաց խուլի գործածություն (*գ > կ, ջ > ձ*). *կորնկան* (փխ. *կորնգան*) «վարդագույն թիթեռնա-

² Հմմտ. «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հհ. 1-2, Վենետիկ, 1836-1837 (այսուհետև՝ ՆՀԲ): Վ. Դ. Մոսաբեյյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1971: Հետագա ուսումնասիրություններին (հոդվածներ, զեկուցումներ և այլն) այստեղ չենք անդրադառնում:

ծաղկավոր մշակաբույս»։ «Եթե հարիւր բարդ խոլրձան, վեց *կորնկան...*» (էջ 61), «Եւ այն վեց բարդ *կորնկանն՝* // Վեցարեայ գործքն Սստուծոյ» (էջ 64), *ճոճ* (փխ. *ջոջ*) «խոշոր. մեծ, մեծկեկ»։ «Այն ճորտն *ճոճ* էր եւ ճապուկ» (էջ 62)³։

Այդպէս ունենք նաև *ղ > տ* անցման օրինակ՝ *ղայլ «ձայն (թռչնի)» > *տաղ* «երգեցիկ ձայն. մեղեդի», հետևյալ մեկնություն-ստուգաբանությամբ։ Նախ՝ հայտնի է, որ միջին հայերենի Կիլիկիայի տարբերակում «*այ* երկբարբառը վերածվում է հիմնականում *ա* ձայնավորի»⁴։ Այնուհետև, հայագիտության մեջ կա կարծիք, որ «կիլիկյան հայերենը նորագույն փոխառությունների ձայնեղները տառադարձում է խուլերով... օր. արաբ. *burī* > պուրճ»⁵։ Այդ երևույթը նկատվում է նաև Վասպուրականի տարածքում, որում ևս ձայնեղ բաղաձայններն արտասանվում էին խուլ (*բ > պ, ղ > տ, գ > կ* և այլն)⁶։ Ըստ այսմ, հայ. *տաղ* բառը կարող է գուցորդվել *ղայլ*- (< *ղայլայլ* < *ղայլ-ղայլ) առանձին չգործածվող արմատի հետ՝ երկբարբառի պարզեցմամբ (*այ /ա*), որ տարածված է հայերենում՝ առհասարակ, այլև ձայնեղի խլացմամբ (ունենում ենք արմատի տարբերակներ՝ *ղայլ* - / *տաղ*, ընդհանուր իմաստով՝ «ձայն. հնչում»)։ օր.՝ «*Տաղ* Յարութեան, Գրիգորի Նարեկացոյն ասացեալ» (էջ 59)⁷։

զ) Փոքրացուցիչ-փաղաքշական *-իկ, -ակ* (դրանք տարբերակներ են) մասնիկներով կազմություններ՝ *սայլիկ, աթոռակ*. «*Չսայլիկն* ածեալ են, կացուցեալ. // Ի Մասեաց կողմանէն // *Չսայլիկն* ածեալ են, կացուցեալ» (էջ 60-61). «Եւ ահա չչարժէր *սայլիկն* այն» (ն. տ.). «Նա ձայն ածէր եզնամոլին, // Կանչին առնէր *աթոռակին*, // Դարձեալ խաղայր եզնամոլին, // Խաղայր, ցնծայր *աթոռակին*» (էջ 63).

դ) Խոսակցական տարբերակին բնորոշ բառեր⁸. *խոլրձան* (*խոլորձն*), *կորնկան* (*կ-ով*), *փնջեալ* (*ծաղիկ*). *եզնամոլ, կանչին* (հմմտ. *կանչ-, գանչին, գոչին*), *խաղալ* (փխ. *երթալ, գնալ* և այլն. հմմտ. արդի խոսակցական՝ *աչքը խաղում է*).

ե) Հոգնակիի կազմություն՝ հավաքական մասնիկների, այլև հետագայում լայն տարածում գտած և հին գրականի *ք-ի* հետ *ոտի* մասնիկի, այլև *ք-ի* ն

³ Հ. Գալստյան, Երեք բառ Նարեկացու տաղում // «Գրական թերթ», 2015, 4 (3237), էջ 3 և 7։

⁴ Տե՛ս Մ. Հ. Մուրադյան, Գրական միջին հայերենի տերիտորիալ տարբերակների հարցի շուրջը (XII-XIV դարեր) // «Լեզվի և ոճի հարցեր», III, Ե., 1975, էջ 227։

⁵ Մ. Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 225։

⁶ Տե՛ս Մ. Մ. Միքայելյան, Վասպուրականի խոսվածքների քմային ձայնավորները (համաժամանակյա և տարաժամանակյա քննություն), Ե., «Նաիրի» հրատ., 2009։

⁷ Ընդունված է նման բառերը (արմատները) համարել բնաձայնություն (հմմտ. նաև *ծլվլալ* կրկնավոր հիմքով կազմությունը)։

⁸ ՆՀԲ-ն Նարեկացու տաղերը բնորոշում է հետևյալ կերպ՝ «Տաղք սրբոյս խրթին բառիւք ճարտար քերթութեան» (նույն տեղում, հ. 1, էջ 16, 1-ին սյունակ, ն. 2)։

փոխարինած *-եր, -ան, -ական* մասնիկների գործածություն. վերջիններս գրաբարի բնագրերում երբեմն հանդես էին գալիս իբրև հավաքական-հոգնակերտ մասնիկներ, որոնցից հատկապես *-եր* (< *-եար*) մասնիկն ընդհանրացել է գրական աշխարհաբարում. *սամոտիք, փոկեր(ն)*. «Եթե սամիքն են արծաթի, լուծն է ոսկի, // Եւ *սամոտիքն՝* ապրիշմի, // *Փոկերն՝* ի կերպասոյ հիւսեալ...» (էջ 62):

ՆՇԲ-ն *խոլորձ* բուսանունը նշում է երկու ձևով՝ առանց *ն-ի* և *ն-ով* (*խոլորձն*), և վերջինի համար իբրև սեռական հոլովի ձև նշում է *խոլորձան* (որը, ի դեպ, արտասանությամբ ներդաշն է *կորնկան* բառին՝ *-ան* մասով). եթե *կորնկան* բառի այդ մասը արմատինն է, ապա *խոլորձան-ի* դեպքում այդպես չէ, այն սեռականի ցուցիչ չէ, մանավանդ որ բառը, ըստ ՆՇԲ-ի, հայ մատենագրության մեջ բացի Նարեկացուց հանդիպում է միայն Մխիթար Գոշի առակներում ուղիղ՝ *խոլորձ* ձևով, ուստի *-ան* մասնիկն այստեղ ընդամենը հավաքական-հոգնակերտ է՝ դրված *հարիւր* թվականի քանակի նշման պահանջով՝ խոսակցական մտածողությամբ (այն է՝ *հարիւր բարդ խոլորձան* «հարյուր կապ՝ խուրձ, խորոմ խոլորձ»)։ հմտ. հին գրականում՝ *էշ- իշան* (նաև *իշեան*), *ձի – ձիան*, որոնք խոսակցական ձևեր են եղել, միջին գրականում՝ առավել տարածված:

զ) Ժխտականի ձև *չ-ով*, ոչ թե *ոչ-ով*, *չխաղայր* (փխ. ոչ խաղայր), *չշարժէր* (փխ. ոչ շարժէր). «Եւ ահա *չշարժէր* սայլիկն այն, // Եւ ահա *չխաղայր* անինն այն» (էջ 61, 62. գործածված մի քանի անգամ):

է) Բառային հոմանշություն՝ պատկերի համընդգրկման նպատակով. *ածել / կացուցանել*. «Ածեա՛ լ են, ածեա՛ լ, // Չսայլիկն ածեա՛ լ են, կացուցեալ» (էջ 60)⁹, *շարժել / խաղալ / ցնծալ*. «Եւ ահա *չշարժէր* սայլիկն այն, // Եվ ահա *չխաղայր* անինն այն» (էջ 61 և այլն), «Դարձեալ *խաղայր* եզնամոլին, // *Խաղայր*, ցնծայր աթոռակին, // Եւ ահա *շարժէ՛ր* սայլիկն այն, // Եւ ահա *խաղա՛յր* անինն այն» (էջ 63), *հիւսել / փնջել*. «Փոկերն՝ ի կերպասոյ *հիւսեալ*, // Եւ խարազանն՝ *փնջեալ* ծաղիկ» (էջ 62), *ձայն ածել / կանչիւն առնել*. «Նա *ձայն ածէր* եզնամոլին, // *Կանչիւն առնէր* աթոռակին» (էջ 63):

ը) Որոշյի առաջադաս գործածություն. *վեցթեւեան սերովբէ*. «Եւ յաջմէ նորա *վեցթեւեան սերովբէն*» (էջ 60), *բազմաչեայ քերովբէ*. «Յահեկէ նորա՝ *բազմաչեայ քերովբէն*» (ն. տ.), *աջ կողմն*. «Ի Մասեաց *յաջ կողմանէն*» (էջ 61), *հարիւր բարդ խոլորձան*. «Եթէ *հարիւր բարդ խոլորձան*» (էջ 61, 64), *վեց (բարդ) կորնկան*. «Եթէ *հարիւր բարդ խոլորձան, վեց կորնկան*» (էջ 61, 64), *մին մանուշակ*, նաև *միաւորեալ Երրորդութիւն*. «Եւ այն *մին մանուշակ՝ // Միաւորեալ Երրորդութիւն*» (էջ 64), *չորս գունդ*. «Եւ այն *չորս գունդն* սայլին» (ն. տ.), *հոյլ մարգարիտ*. «Եւ մազն ամէն՝ *հոյլ մարգարիտ*» (էջ 62), *անուշահոտ*

⁹ Հմտ. «Երկներ երկին, երկներ երկիր, // Երկներ եւ ծովն ծիրանի» (*Խորենացի*, 1913, էջ 85):

բուրումն. «Այսօր *անուշահոտ բուրմամբ* ընթանայ» (էջ 63), *երկրորդ օրէնք*. «Երկրորդ օրէնքն է Սովսեսի» (ն. տ.), *ամենագոր յարութիւն*. «Փա՛ռք Քրիստոսի *ամենագաւր յարութեան*» (էջ 60, 65):

3. *Գրական կամ խոսակցական բաղադրական հիմքերով նոր կազմութիւնների գործածություն*: Դրանք մի քանի կարգի են՝ իրարից բավականին տարբեր:

ա) Նախ՝ նկատենք, որ այս տաղում կան բառեր, որոնք չկան ՆՀԲ-ում.

լայնաթիկունք («թիկունքը լայն. թիկնեղ») «Այն ճորտն ճոճ էր եւ ճապուկ ... // *լայնաթիկունք*, խարտիշագեղ» (էջ 62-63).

խրձադիզեալ (< *խրձադիզեմ*. «խրձերով՝ խուրձ-խուրձ դիզել՝ կուտակել»). «Եթէ հարիւր բարդ խուրձան, վեց կորնկան, // Մին մանուշակ *խրձադիզեալ...*» (էջ 61).

ծաղկախայտուցք [«գույնզգույն՝ երփներանգ ծաղիկներով ի մի բերված(ներ)՝ կապված(ներ), փնջած(ներ)»]. «Եթէ եզինքն են սաթ ու սպիտակ, // *Ծաղկախայտուցք*, արագաքայլք, ընթացականք» (ն. տ.):

բ) Լեզվի գրական նորմայի մեջ մտնող բառ-բաղադրիչներով կազմություններ, որոնք ՆՀԲ-ում բերվում են կա՛մ հետագա հայտնի հեղինակների անունով (*արագաքայլ*), կա՛մ միայն Նարեկացու այս տաղի վկայակոչումով (*ուռամիջակ*), կա՛մ ժամանակի առումով անհստակ որոշելի ժողովածուների [*Տօնակ*. (= «Տօնանամակ», «Տօնապատճառք», հետագայի), *Ճ. Ա.*, *Ճ. Դ.* (= «Ճառընտիրք ազգի ազգի», թարգմ. Գրիգոր Վակայասերի)] հիման վրա (*եզնամուղ, կանչիւն*):

գ) Գրական նորմայից դուրս (բանավոր-խոսակցական) բառակազմական հիմքով կամ մտածողությամբ կազմություններ.

եզնամուղ (ըստ ՆՀԲ-ի՝ «որպէս ամուլք եզանց». իմա՛ն *ամուղ* «գուգակից, լծորդ») ՆՀԲ-ն վկայակոչում է միայն *Տօնակ.*, *Ճ. Ա.* (տե՛ս վերը), որոնց համապատասխան հատվածները եթէ հին չեն, ապա բառը պիտի դիտվի Նարեկացու կողմից կիրառված՝ ժամանակի խոսակցական լեզվի հիմունքով. «Նա ձայն ածէր եզնամուղին» (էջ 63).

խարտիշագեղ (ըստ ՆՀԲ-ի՝ «խարտեաշ գունով գեղաւոր». իմա՛ն՝ «շիկավուն գեղեցիկ»). թէն Տաղերի նախօրինակ ձեռագրերի մի զգալի մասը (թվով՝ 10) բառն ունի *ե*-ով, քննական բնագրի կազմողը դնում է *ի*-ով, ՆՀԲ-ն ունի միայն *ե*-ով, և վկայակոչելով միայն՝ *Երզն, քեր*. (= Երզնկացու Մեկնութիւն քերականութեան), *Աղթարք* (= «Անպէտ գրութիւն անպիտան ոճով ի վերայ բախտից...»), ոչ Նարեկացի. «Այն ճորտն ճոճ էր եւ ճապուկ, ...// *Լայնաթիկունք, խարտիշագեղ, ահեղագոչ*» (էջ 62):

կանչիւն «կանչ». ՆՀԲ-ն վկայակոչում է նախ՝ *Ճ.Դ* (= տե՛ս վերը), այնուհետև՝ Նարեկացու այս Տաղը. «Նա ձայն ածէր եզնամուղին, // Կանչիւն առնէր աթոռակին» (էջ 63).

կորնկան (ըստ ՆՀԲ-ի՝ «խոտ ինչ ցած»։ իմա՝ «վարդագույն թիթեռնածաղկավոր մշակաբույս»), ՆՀԲ-ում գլխաբառը բերվում է *գ*-ով, օրինակները՝ *կ*-ով, տարվում են հնչատարբերակներ՝ *կ*-ով, նշվում, որ բառը *կորնկան* ձևով «ռամկական» է, այլև վկայակոչվում նախ՝ *Մխիթար Գոշ առակ*։ (=Մխիթար Գոշի Առակներ), այնուհետև՝ *Նար.* (=Նարեկացի)՝ այս տաղը («սայլի»)։ «Եթե հարիւր բարդ խոլրձան, վեց կորնկան, // Մին մանուշակ իրձադիզեալ» (էջ 61)։

ուռամիջակ (ըստ ՆՀԲ-ի՝ ած. որ բացատրվում է մի քանի կերպ՝ «որոյ ուռքն նմանականք են միջակ. միջասահման ըստ անդամոց ձեռաց և ոտից, կամ պարարակ միջով», որոնցից «մեջքը ուռի պես բարակ ճկուն» իմաստն է բռնում Տաղի բանատողին), և վկայաբերվում է միայն Նարեկացու այս տաղը. այս տաղը («սայլի»)։ «Այն ճորտն ճոճ էր եւ ճապուկ, // Ուռամիջակ, հաստաբազուկ» (էջ 62)։

4. Ստորև, ի վերջո, անդրադառնում ենք *գանձ*, *գիլ*, *տաղ* բառերի ծագմանը (ստուգաբանությանը)։ Նախ՝ նշենք, որ սրանք բառիմաստային (թեմատիկ) տարբեր խմբի բառեր են, *գանձ* և *տաղ* բառերը պատկանում են մեկ առանձին խմբի («արվեստ, մշակույթ»), իսկ *գիլ*-ը՝ մեկ այլ («շարժում. տարածականություն»)։

ա) *Գանձ*։ Այս բառի ծագումը և հայերենում բազմաթիվ տարբերակներ ունենալը (իմա՝ *գինձ*, *սինձ*, *գնձիկ* և այլն) ստուգաբանական մանրամասն քննության ենթարկելը մեզ կարող է շատ հեռուն տանել, սակայն այստեղ դրան անդրադառնում ենք ավելի հակիրճ ձևով՝ մանրամասնը թողնելով մեկ այլ առիթի¹⁰։ Նշենք միայն, որ բառարմատը (**qaw-*, նաև **qh-*, **uh-* և այլն) թերևս բնիկ է (ունի հնդեվրոպական ծագում), իսկ *-նձ(-իկ)*-ը՝ մասնիկ, գոյականակազմ գործառնությամբ, ընդհանուր արմատն ունի «պտույտ, ոլոր» իմաստը։

բ) *Գիլ*։ «Նոր հայկազյան բառարանը» *գիլ* «քար» (օր. *գլաքար*) և *գիլ* «պտույտ» (օր. *գլորել*) համանուն բառերը դրել է մեկտեղ և երկրորդի համար վկայակոչում է Նարեկացու հիշյալ գործածությունը. «Ի *գիլ* գայր, ի *գիլ*, սայլիկն ի *գիլ*»՝ նշելով՝ «իմա՝ գլելով գլորելով անուոց՝ որպես գեղ գեղ»¹¹։

Բառը գտնում ենք նաև Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»-ում՝ գործածված լատինաբան հայերենի բայի կրավորաձև անցյալ անկատարի ձևով՝ *գլեէին* «ծածկեին, յաղթեին»¹²։ Ընդունված է բառի ծագումը բխեցնել հե.**Eel-*

¹⁰ Հմմտ. *J.-A. Saint-Martin, Mémoires historique et géographique sur l'Arménie*, t. 1, Paris, 1818, p. 150:

¹¹ *Գ. Աւետիքեան, Իւ. Միւրմէլեան, Մ. Աւզերեան*, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1, Վենետիկ, 1836, էջ 551-552:

¹² «Բառգիրք հայոց», քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի, Ե., 1975, էջ 67: Տե՛ս Վ. Գ. *Համբարձումյան*, Լատինաբան ձևերի գործածությունը Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»-ում // «Լեզու և լեզվաբանություն», 1-2 (12), 2014, էջ 16-17:

արմատի *vēlu- (երկար ձայնավորով) տարբերակից, ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ հե. *Ēēl- (կամ *Ēēlā-) [*Ēēl(ā)-]. հմմտ. սանս. vālatē «դառնում է», valitā «դարձած, ծռած», valayati «շրջել, գլորել», հուն. ἐλύω «ոլորել, գլորել. գլորվել, փաթաթվել», εἰλόω «գլորել, փաթաթել. շրջապատել» և այլն, լատ. volvo «ոլորել, գլորել. դարձնել», volumen «ոլորք, գալար», գոթ. walwjan «ոլորել, գլորել»¹³:

Ընդ որում, եթե հնդեվրոպական ձայնդարձի տարբեր աստիճանի ձևերի արտացոլումներ են՝

1) *գել-* // *գիլ-* // *գ(ը)լ-ել* «ոլոր (-ուն, -ած, -ել), պիրկ, կլոր» (հմմտ. *գլ-աքար*) (բուն իմաստով),

2) *գալ(-ար, -ած)* (հմմտ. բրբռ.՝ գալած «չորացնելու համար ոլորած՝ հյուսած բանջար՝ ավլուկ և այլն») // *գուլ* (բրբռ.) «պտտ(-ած), բուր, ոչ սուր», այլն «ձվի դեղնուց, խորիզ» // (բրբռ.) *գլուլ, գլգիլ* (նաև *գլուլ-գլուլ* «կաթիլ-կաթիլ»), «(վայրի՝ ոչ մշակովի) ոլոռ» (երկրորդական իմաստով),

3) *գաղ* (*գաղ-գաղ* «անիվ. ժողովելը». տե՛ս վերը՝ «Նոր հայկազյան բառարանի» նշումը) // *գաղ(-ել)* «ծածկել, թաքցնել» // *սայլ*, (բրբռ.) *գ՛ալգ՛ալ-ի* «(երկանիվ) փոխադրամիջոց. սայլ. բրբռ.՝ *գ // ս* հերթագայությամբ (ալտերնացիայով)» (երկրորդական իմաստով), ապա հայերեն հիշյալ տարբերակային ձևերը, իրոք, հանգում են հնդեվրոպական նշված տարբերակային ձևերին՝ ունենալով ընդհանուր *Ēēl- արմատը (նոր վերականգնում՝ *k^[h]el-):

Ուստի, անդրադառնալով *գիլ* (բառ)արմատին, նրան առնչում ենք մի նոր տարբերակ («սայլ. անվավոր փոխադրամիջոց» իմաստով)՝ հայ. (գրական) *սայլ*, և (բրբռ.) *գ՛ալգ՛ալ-ի* բառերը (երկրորդը՝ կրկնավոր բաղադրությամբ, *-ի* կազմիչով), մանավանդ որ *սայլ*-ը գործածվել է Նարեկացու տաղում (ի դեպ՝ այդ տաղը ձեռագրերում կոչվել է նաև սայլի անունով. տես վերը)¹⁴:

գ) *Տաղ*: Եթե նկատի ենք ունենում միջին հայերենի ոչ միայն Կիլիկիայի տարբերակում, այլև առհասարակ «այ երկբարբառի վերածումը *ա* պարզ ձայնավորի», որ անհերքելի իրողություն է լեզվի պատմության այդ շրջանի

¹³ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Ե., 1971, էջ 530-531: Դ. Բ. Джаукян, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967, с. 136: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 155: Ն. Մ. Միսնոնյան, Հնդեվրոպական ձայնդարձի արտացոլումը հին հայերենի բայարմատներում // «Հայագիտական միջազգային երկրորդ համաժողով: Հայագիտությունը և արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները, 17-19 հոկտեմբերի, 2013 թ., զեկուցումների ժողովածու», Ե., 2014, էջ 320:

¹⁴ Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայերենի բառաբանական և ստուգաբանական ուսումնասիրություններ, Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, էջ 143-145: V. G. Hambardzumyan, Armenian and Indo-European: Essays on Comparative Lexicology of the Armenian Language (Comparative-typological Variativity), Yerevan, NAS RA Publ., 2014, էջ 106-111:

համար, ապա հայ. *տաղ* բառը կարող է առնչվել *դայլ* (< *դայլայլ* < *դայլ-դայլ. «թռչնի մի տեսակի երգեցիկ ձայն. ճովողուն, այդ թռչնի նպատակադիր կանչ») առանձին չգործածվող արմատի հետ՝ նույնպիսի *այ/ա* տարբերակամբ:

Այնուհետև, այս դեպքում *դայլ* // *տաղ* արմատները՝ իբրև ձևախմաստային տարբերակներ, ունեն ընդհանուր «ձայն, հնչուն» ենթիմաստը՝ բաշխված բնական («ձայն») և մշակութային («մեղեդի, խոսք») նշանակման վրա: Ընդ որում արտահայտության պլանում (բառի նշանակման մեջ) առկա է ոչ միայն *այ > ա*, այլև *դ > տ*, *լ > ղ* հերթագայություն (ալտերնացիա), որ հայերենի հնչյունաբանական օրենքներով լիովին բացատրելի է: Իսկ արմատի ծագմանն անդրադառնալու ենք հետագայում՝ առանձին, իբրև բնիկ (հնդեվրոպական՝ ոչ բնաձայնական) արմատ:

Այսպիսով, Նարեկացու երկերից միայն մեկի լեզվի քննությունը ցույց է տալիս, թե ինչպիսի բառային և քերականական իրողություններ են պարփակված հայ միջնադարյան գրական հուշարձաններում: Դրանց նոր, ավելի առարկայական (օբյեկտիվ) ուսումնասիրությունը երևան է բերում ժամանակի մտածողության հիմքով ձևեր, իմաստային տարբերություններ, շարահյուսական աշխարհիկ (ոչ գրաբարյան) կառույցներ և, որ ավելի հարկավոր է, բառերի ծագման մանրամասներ, որոնք էական են հայերենի պատմության համար:

Վազգեն Ամբարձումյան

ТОЛКОВАНИЕ НЕСКОЛЬКИХ СЛОВ ИЗ СОЧИНЕНИЯ
ГРИГОРА НАРЕКАЦИ «ПЕСНЬ НА ВОСКРЕСЕНИЕ ХРИСТОВО»

Резюме

Ключевые слова: *Нарекаци, стихотворение, гандз, этимология*

Поэтическое сочинение Св. Григора Нарекаци – наилучший образец древнеармянского литературного языка X в., содержащий не только письменно-канонические, но и разговорно-диалектные слова, словоформы и выражения языка того времени. С этой точки зрения нами проведен фонологический и лексико-семантический анализ нескольких слов, которые встречаются в сочинении «Песнь на Воскресение Христово».

В частности, нами выделяются следующие особенности и отклонения от литературной нормы;

1. фонетические изменения, т. е. слияние гласных фонем, употребление глухих согласных вместо звонких (*q* [g] > *ly* [k], *ջ* [j] > *ճ* [č], *ղ* [d] > *ւ* [t]): *ի լեռնւտ(ւ)* [i leɾnē(n)] (вм. *ի լեառնւտ* [i leaɾnē(n)]) «с горы», *կորնկան* [kornkan] (вм. *կորնգան*) [korngan] «эспарцет». *Ճոճ* [č o č] (вм. *ջոջ* [j o j]) «крупный, большой», *դայլ [dayl] «голос (птичий)» (ср. *դայլայլ* [daylayl] «трель, дробь») (> *ւայլ* [tağ] «песня, песнь» (?) и т. д.;
2. новые слова (незафиксированные в «Новом словаре армянского языка» [1-2, Венеция, 1836-1837]: *լայնաթիկունք* [laynat'ikunk'] «широкоплечий; плечистый», *խրճազեալ* [xɾjadizeal] (< *խրճազեմ* [xɾjadizem]) «наваливать сноп», *ճաղկախախոնք* [sağkaxayut'sk'] «букет, собранный из разных цветов»;
3. слова из народно-разговорного варианта языка: *եզնամոլ* [eznamol] «первая пара волов», *խարտիշագեղ* [xartišageğ] «рыжекрасивый», *խոլրճան* [xolɾjan] (< *խոլրճան* [xolorjn]) «орхидея», *կորնկան* [kornkan] «эспарцет», *կանչիւն* [kančiwɛn] (< *գոչիւն* [gočiwɛn]) «зов, крик; вскрик», *ուիամիյակ* [uɾamijak] «стан наподобие ивы» и т. д.;
4. применение существительного множественного числа с частицей *-եր* (-er), что было характерно для новоармянского литературного языка: *փոկեր(ւ)* [p'oker(n)] «ремни»;
5. новое толкование (этимология) слов *գանձ* [ganj] «сокровище; гимн», *գիլ* [gil] «круглый», *ւայլ* [tağ] «песнь; стихотворение» и т. д.

Кроме того, нами выделены и другие отклонения от норм литературного языка на уровне лексической семантики, синтаксиса и народно-разговорной стилистики.

AN INTERPRETATION OF SOME SPECIFIC WORDS
FROM “ODE FOR THE HOLY RESURRECTION” LITERARY WORK
BY GREGORY OF NAREK (GRIGOR NAREKATSI)

Summary

Key words: *Narekatsi, canto, gandz, etymology*

The poetic composition of St. Grigor Narekatsi is the best example of the ancient Armenian literary language of the 10th century, containing not only written-canonical, but also colloquially-dialect words, word forms and expressions of the language of that time. From this point of view, we conduct a phonological, lexical and semantic analysis of several words of “Ode for the Holy Resurrection”.

In particular, there are the following features and deviations from the literary norm:

1. Phonetic changes, ie, the merger of the vowel phoneme, deaf consonants instead of voiced (*q* [g] > *կ* [k], *ջ* [j] > *ճ* [č], *դ* [d] > *տ* [t]): *ի լեռնէ(ն)* [i leṛnē(n)] (instead *ի լեւոնէ(ն)* [i leaṛnē(n)]) “from the mountain”, *կորնկան* [kornkan] (instead *կորնգան* [korngan] “melilot”. *ճոճ* [č o č] (instead *ջոջ* [joj]) “large, big”, *դայլ [dayl] “trill; chip (of bird)” (comp. *դայլայլ* [daylayl] “trill; chirping”) (> *տաղ* [tağ] “song; tune, ode, melody”, etc.,
2. New words (i.e. unfixed in the “New Dictionary of the Armenian Language” [1-2, Venice, 1836-1837]: *լայնաթիկունք* [laynat‘ikunk‘] “broad-shouldred”), *խրձաղիզեալ* [xradizeal] (< *խրձաղիզեւ* [xradizem]) “bind sheaves”, *ծաղկախալսուցք* [cağkaxaytuc‘k] “decorate with other flowers”,
3. Words of the spoken variant of language: *եզնամոլ* [eznamol], *խարտիշագեղ* [xartišageğ] “light-brown”, *խոլրձան* [xolrjan] (<*խոլրձան* [xolorjn]) “orchid”, *կորնկան* [kornkan] «sainfoin», *կանչիւն* [kančiwñ] (< *գոչիւն* [gočiwñ]) “call, scream”, *ուրամիջակ* [uṛamijak] “stan that willow”, etc.,
4. The use of the plural noun with the particle -եր (-er), characteristic of the New Armenian literary language: *փոկեր(ն)* [p‘oker(n)] “belts”,
5. A new interpretation (etymology) of words *գանձ* [ganj] “treasure”, *գիլ* [gil] “gil”, *տաղ* [tağ] “ode”, etc.

In addition, we have highlighted deviations from the norms of the literary language at the level of the semasiology of words, syntax and stylistics of the folk-speaking variant, which are analyzed in particular in the article.

The experience of analyzing the vocabulary of the mentioned work is important for a new study of the history of the Armenian language as a whole.